

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף א' לפיתוח פדגוגי
הפיקוח על תכניות לימודים ייחודיות

שם ביה"ס/המוסד: הרטמן בנים
שם התכנית הייחודית: מחשבת ישראל
תחום הדעת: מדעי הרוח
מספר יחידות הלימוד: 4 או 5
סמל מוסד: 144220

תיכון תורני "הרטמן בנים", ירושלים

תוכנית לימודים ייחודית במחשבת ישראל, 4 יח"ל – תשע"ד

א. מניעים וסיבות לבניית התוכנית

התוכנית הייחודית במחשבת ישראל היא חלק מהותי מבית ספרנו מאז היווסדו לפני 22 שנה. תיכון תורני-ניסויי הרטמן נוסד על-מנת להיות דגם של תיכון דתי המכשיר את תלמידיו להיות חלק מעורב, מחויב, ויצירתי של החברה הישראלית העכשווית, עם תחושת שליחות לשלב את המציאות המודרנית עם המאור שבתורה. לנוער הדתי יש שאלות רבות באמונה וביחס לתורה ומצוות. חלק ניכר מתלמידינו נוטה להיות ביקורתי מאוד כלפי כל מסורת וממסד, ודורש הסברים משכנעים בתהליך יצירת המחויבות. יחד עם זה תלמידינו הם מגוונים מאוד, תהליך שהתעצם עם פתיחת חטיבת הביניים של ביה"ס בשנת תש"ס. כיתות הבוגרות משנת תשס"ה ואילך הן כיתות "החיטוב", ויש בהן מגוון רחב מבעבר של רגישויות ערכיות, נפשיות, ושכליות. בכל זאת הנסיון של השנים האחרונות הוכיח לנו שגם לתלמידים אלו התוכנית העשירה במחשבת ישראל תורמת רבות כגיבוש זהות דתית מודעת ומחויבת.

ב. הרציונל

הרעיון הבסיסי הוא להתרכז על נושאים ושאלות המעסיקות את הנוער ולטפל בהן:
(1) באופן שיטתי – תוך לימוד ארוך של נושא ולא ב"מבזקים".
(2) תוך הצגת מגוון של גישות בתוך המסורת, בתקוה שכל תלמיד ימצא את נקודת ההזדהות שלו.
(3) תוך עיסוק בלימוד טקסטים קלאסיים הנותנים לתלמיד תחושה של יכולת ואי-תלות במורה מול הטקסט, ומזמין אותו ל"חברותא" עם המחבר. כך גם מגיעים להתמודדות הגותית רצינית ומעמיקה.
(4) תוך הזמנת התלמיד להביע את עמדותיו, לנמקן, ולגבש עמדה אישית מודעת ומנומקת.

מבנה התוכנית:

יחידה א' – "דרך מצוותיך", נלמד ונבחן בכיתה י'
יחידה ב' – נס וטבע, נלמד ונבחן בכיתה י"א
יחידה ג' – ארץ ישראל וציונות {
{ נלמד ונבחן בכיתה י"ב
יחידה ד' – גישות לאמונה {

סה"כ: 4 יח"ל

רציונל למבנה:

בכיתה י' נראה נכון יותר לדבר לא על דברים מופשטים של אמונה, אלא על המשמעות של המעשים שהתלמידים מקיימים כחלק מאורח-חיים הדתי – המצוות. הנושאים שמדובר בהם, ועפ"י רוב הטקסטים והמושגים הם פשוטים יותר וקרובים יותר לעולמם של התלמידים מאשר הטקסטים והמושגים של שאר היחידות. לכן נראה לנו נכון להתחיל כאן. ראינו גם שהתשתית הנבנית בהגות ריה"ל, הרמב"ם, והרב קוק מועילה ללימוד בשנים הבאות.

בכיתה י"א מתבקשת התמודדות עם שאלות של השגחה, שכר ועונש, וכו' המאוד מעסיקות את התלמידים. הדברים נידונים לא כנקודות בודדות אלא כחלק מהשקפה הגותית שלמה ביחס למעורבות הקב"ה בעולמו. יש כאן הזדמנות לתלמיד להתמודד עם הגותם של שני הוגים מרכזיים, הרמב"ם והרמב"ן, ולהכיר את הגותם בסדרה של נושאים ולעמוד על הקשרים ביניהם. מבחינת פיתוח מיומנויות ניתוח והבנה רחבה, זוהי קפיצת מדרגה חשובה.

בכיתה י"ב עוסקים בנושאים שאנו יודעים שהם יעמדו במבחן כשהתלמיד מסיים את ביה"ס ובמיוחד בתקופת השירות בצה"ל. נושא אחד הוא האמונה עצמה: מהי, האם אפשר לבסס אותה מבחינה רציונלית או אחרת, האם ניתן לשכנע אחרים בצדקת האמונה וכו'. נושא שני הוא מדינת ישראל והציונות והיחס לארץ ישראל – לנושא זה יש השלכות רבות לגבי ההגנה על המדינה, האופי היהודי והדמוקרטי שלה, וגם לגבי שאלת שיתוף הפעולה עם העולם היהודי – חילוני.

ג. מטרות-על לכל התכנית

כללית: המטרות של כל אחת מהיחידות הן דומות, ומשתנות רק לפי תוכן החומר. קוגניטיבית: התלמיד יכיר מושגים מרכזיים, ומקורות שעל-פיהם ההוגה מבסס את דעותיו. התלמיד ידע כיצד להבין טקסטים מרכזיים, לנתח אותם, ולהשוות בין דעות ובין טקסטים. הוא ידע לסכם עמדה תוך ציון מרכיביה העיקריים ולתת הערכה מנומקת לגבי כח השכנוע של הטענות מבחינתו האישית. הוא ילמד לזהות סתירות או מתחים בתוך כתיבתו של הוגה, ולהציע הצעות סבירות של פתרון. ערכיות:

1. התלמיד יבדוק את חווייתו הדתית האישית ואת השקפותיו האישיות לאור הגישות השונות שנלמדו. הוא יפתח דו-שיח חי בינו ובין ההוגים השונים ביחס למידה שכל גישה מתאימה לחווייתו ולחוויית קהילתו, ובכך תתחזק מחוייבותו הדתית.
2. התלמיד יתרשם באופן חיובי מהגיוון, העושר, והעומק שבתפיסות השונות במסורת היהודית ביחס לשאלות יסוד אמוניות.

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

מיומנויות :

1. התלמיד ילמד לקרוא טקסטים קלאסיים של הוגים מרכזיים, לנתחם, ולהבינם בעזרת שאלות מנחות.
2. התלמיד ילמד כיצד עורכים בחיבור קצר (בין חצי עמוד לעמוד) השוואה בין הוגים או סיכום של נושא במחשבת ישראל.
3. התלמיד ילמד כיצד כותבים הערכה מנומקת, הן מבחינת ציון מקורות והן מבחינת ציון טעמים הגיוניים.

ד. תכנים / הקצאות שעות/ חומרי למידה – ראה כל יחידה בנפרד.

ה. דרכי הוראה :

החומר יילמד באמצעות קריאה במקורות ראשוניים המייצגים פרקי יסוד בשיטות ההוגים השונים. בחלק מהיחידות תהיה גם קריאה בחומר רקע בבית. חלק מהטקסטים נלמדים בבית בעזרת דפי עבודה כהכנה לשיעור. טקסטים שהם קשים ביותר או מרכזיים במיוחד מנותחים יחד בכיתה. השיעורים מדגישים הן ניתוח והבנת החומר והן שיחה ערה לגבי מידת היישום של הרעיונות השונים בחוויה הדתית של התלמידים ובעולם הסובב אותם. דרוש אפוא זמן בשיעור הן לניתוח החומר והן לשיחה וויכוח על יישומו ועל הערכה אקטואלית.

ו. דרכי הערכה :

תלמידים חייבים בהכנה בבית של דפי עבודה שוטפים, בנוכחות ובהשתתפות ערה בשיעורים. במשך השנה מתקיימים מספר מבחנים וגם עבודות קצרות יותר. במבחן הבגרות התלמידים נדרשים להפגין יכולת בניתוח טקסט שנלמד בכיתה, וכן בשאלה אחת על הבנת טקסט שלא נלמד, אך קשור לנושא. הם גם נדרשים לענות על לפחות שאלה אחת הדורשת חיבור קצר של השוואה, הצגת עמדת הוגה באופן כולל, ו/או הערכה מנומקת. המבחנים גם בודקים את ידיעות התלמיד ובקיאותו בהכרת דעות ההוגה, מושגיו המיוחדים, ובקיאות בכתביו ובפרטים מרכזיים בביוגרפיה שלו.

פירוט שיקולים חינוכיים וחומר הלימוד בכל יחידה:

יחידה א' (נלמד ונבחן בכיתה י') – 92 שעות

א. הנושא "דרך מצוותיך" (טעמי המצוות)

שאלות מרכזיות: האם לכל מצווה יש סיבה תועלתית – רציונלית? מהי המשמעות הדתית והאנושית של מצוות שלכאורה לא משרתות מטרה אנושית ברורה? מדוע ה' מצוה אותנו לקיים מצוות בכלל? האם חקירת טעמי המצוות היא דבר רצוי? מה עושים כאשר מצוה מסוימת נראית לא הגיונית, לא רלוונטית, או לא מוסרית? איזו הבנה של דמות הא-לקים והאדם משתקפת בהבנות השונות של טעם המצוות?

ב. רציונל למבנה היחידה

את הרציונל ליחידה בכללה כתבנו במבוא הכללי. כאן נפרט את הרציונל למבנה הספציפי של היחידה. היחידה בנויה באופן כרונולוגי ממקורות בתורה והגות חז"ל, דרך ריה"ל, הרמב"ם, וס' החינוך, ועד להוגים מודרניים.

התורה: למה ה' בורא את עץ הדעת ואח"כ אוסר לאכול ממנו? מה זה מלמדנו על מהות טעמי המצוות? טעמי המצוות בתורה: קדושה, חברה של חמלה וצדק, חכמה ו"חיים", הבדלה מן העמים ויחוד לה'.

חז"ל: בחרנו מבחר מקורות המשקפים גישות שונות לטעמי המצוות. רבים מהמקורות מצוטטים אח"כ ע"י ההוגים השונים לביסוס עמדתם. יש כאן מסר חשוב שהגות יהודית אינה מתחילה בימי הביניים והיא מצויה באופן עשיר במקורות חז"ל, אמנם בסגנון המיוחד להם. ב"נספח", שהוא אמנם חלק מחומר החובה, התייחסנו לביקורת הנוצרית על המצוות כמקור לאשמה בלבד, והבאנו את מקורות חז"ל המדגישים שהמצוות הן ביטוי של זכות, אהבה ושמחה.

רמב"ם: (משנה תורה) האם זה טוב לדרוש טעמי המצוות? מה עושים אם לא מוצאים טעם? הקדמנו את דברי הרמב"ם כאן לדבריו אח"כ במו"נ, כדי להדגיש את העיקרון החינוכי שגם מי שסובר שיש טעם בכל מצווה מחייב ציות למצווה גם אם טעמה לא מובנת לנו.

ריה"ל: המצוות כ"תרופות" הניתנות לעם ישראל כדי שימלא ייעודו כנדבך ל"עניין הא-
לוקי". כל המצוות הן מערכת אורגנית אחת וכל פרט חשובה, למרות שאין אפשרות
לאדם להבין כיצד המערכת עובדת. בכל זאת ניכרת מגמה בקטעים במאמר ב'ג'
להסביר את אורח-חיינו של מקיים המצוות ואת האיכות הרוחנית הטמונה בכך.

רמב"ם, מורה נבוכים: לכל מצוה יש טעם, אך לא לכל פרט; המצוות כמערכת מחנכת
ומעצבת לשלמות הנפש, הגוף, והחברה; הסבר היסטורי ל"חוקים" מסויימים כמאבק
נגד תרבות ע"ז, התאמת המצוה לרוב ולא ליחיד.
פרקים ל"ה-מ"ט: הדגמת שיטות הסבר של הרמב"ם במצוות ספציפיות.

אנו עומדים על הדמיון ובעיקר השוני בין הרמב"ם לריה"ל. ולאורך כל היחידה נערכות
השוואות בין ההוגים.

ס' החינוך: מתן הסברים תוך תחושת אי-וודאות. הכלל "אחרי מעשים נמשכות
הלבבות."

ס' התניא: היכרות שטחית ("טעימה") עם הסבר למצוות המבוססות על הקבלה –
מצוות כ"דבקות". לדעתנו בכיתה י' לא כדאי להעמיק יותר מזה במישור הכיתתי.

רש"י הירש:

אגרות צפון: המצוות כחינוך אישי ולאומי. הערה 99: שיטת חקירת המצוות.
חורב: יישום השיטה לגבי מצוות השבת. "אהבת הרע" – התמורה ההומניסטית של
האמנציפציה.

הרב קוק: ביקורת על שיטת הרמב"ם בטעמי המצוות. גישת ההתמודדות הדיאלקטית
עם אתגרי הזמן. הגישה הרחבה למתן טעמי המצוות, והדגמת השיטה בפרקים
האחרונים. הסבר רחב למצוות כמפתח לאיחוי הפיצול בעם.

רי"ד סולובייצ'יק: - "גאון וענוה" – חוקים ומשפטים כדוגמאות של הדיאלקטיקה של
מימוש עצמי וכניעה. ה"קרע" כמאפיין האדם והיסוד לגדולתו.
"ובקשתם" – מצוות כקידוש הגופני.

ד"ר ברט: סיכום התרומה החינוכית של המצוות ברוח הרב הירש בשפה מושכת וברורה.

מצוות ומוסר: אחד ממקורות ההסתייגות מקיום מצוות היא ביקורת מוסרית על חלק מהמצוות. לעומת הגישה הביקורתית קיימת גישה הקוראת לציות עיוורת למצוות, הרבה פעמים תוך דה-לגיטימציה של השיקול המוסרי האנושי. יחידה זו מציגה כמה עמדות בנושא, כדי לתת לתלמיד כלים להתמודד עם השאלות מתוך מודעות למורכבות.

לסיכום: יש כאן אוסף מייצג הן של הוגים מרכזיים והן של גישות מרכזיות לטעמי המצוות. הזמן העדיף שניתן לריה"ל ורמב"ם לעומת הוגים אחרים הוא מחמת הרצון לקרוא ממש את יצירותיהם, דבר הדורש תירגול ועבודה איטית, במיוחד בתלמידי י" בראשית דרכם במחשבת ישראל.

ג. מטרות היחידה

(1) קוגניטיביות:

- א. התלמיד ידע (מבחינת יכולת לסכם מזכרוננו את עיקרי הדברים):
1. עמדות והשקפות מרכזיות של כל הוגה ביחס לטעמי המצוות.
 2. רקע ביוגרפי על כל הוגה והאתגרים הרוחניים של תקופתו.
 3. רקע כללי על הפילוסופיה היוונית – אריסטוטלית כפי שהובנה בימי הביניים.
 4. מושגים יסודיים בהגותו של כל הוגה.
- ב. התלמיד יסכם עמדה תוך ציון המקורות והטיעונים שעליהם היא מתבססת.
- ג. התלמיד יערוך השוואה בין עמדות שונות תוך ציון הדמיון והשוני.
- ד. התלמיד יזהה קושי בעימות בין הכתוב ע"י ההוגה ובין מה שכתב במקום אחר, אן בין דברי ההוגה וטקסט קאנוני אחר.
- ה. התלמיד יתורגל בחיפוש פתרונות סבירים לאותם קשיים.
- ו. התלמיד יתן הערכה מנומקת לגבי כוח השכנוע של הטיעונים מבחינתו האישית.
- ז. התלמיד יציג את עמדתו האישית בקצרה, וינמק אותה.

(2) ערכיות

- א. התלמיד יבדוק את חווייתו הדתית האישית ואת השקפותיו האישיות לאור הגישות השונות שנלמדו. הוא יפתח דו-שיח חי בינו ובין ההוגים השונים ביחס למידה שכל גישה מתאימה לחווייתו ולחוויית קהילתו, ובכך תתחזק מחוייבותו הדתית.
- ב. התלמיד יתרשם באופן חיובי מהגיוון, העושר, והעומק שבתפיסות השונות במסורת היהודית ביחס למצוות ולטעמן.

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

(3) מיומנויות :

- א. התלמיד יקרא טקסטים הגותיים של הוגים מרכזיים ויבין את הרעיונות המרכזיים שבהם בעזרת שאלות מנחות. יושם דגש מיוחד בהבנת ס' הכוזרי וס' מו"נ.
- ב. התלמיד יזהה סתירות או מתחים בין דבריו השונים של אותו הוגה, ויציע דרכים ראויות של יישוב הסתירה.
- ג. התלמיד יערוך בחיבור קצר (בין חצי עמוד לעמוד) השוואה בין הוגים או סיכום של נושא במחשבת ישראל.
- ד. התלמיד יכתוב הערכה מנומקת, הן מבחינת ציון מקורות והן מבחינת ציון טעמים הגיוניים.

ד. החומר הנלמד (סה"כ 92 שעות)

1. לקט מהתורה (5 ש')

- א. בר' ב',ז' – י"ז - המצוה הראשונה
- ב. שמי י"ט, א' – "ממלכת כהנים"
- ג. ויקרא י"ט, "קדושים תהיו"
- ד. ויקרא כ', כ"ב – כ"ו – "ואבדיל אתכם מן העמים"
- ה. דברים ד', ה' – ח' – "חוקים ומשפטים צדיקים"
- דברים ו', כ' – כ"ה – "מה העדות והחוקים והמשפטים?"
- דברים ל', י"א – כ" – "ובחרת בחיים"

2. לקט ממקורות חז"ל (8 ש')

- א. יומא ס"ז : - חוקים ומשפטים
- ב. סנה' כ"א : טעותו של שלמה המלך
- ג. ברכ' ל"ג : - על קן ציפור
- ד. במדבר רבה, חוקת, פי י"ט – ריב"ז ופרה אדומה
- ה. ויקרא רבה, שמיני, פי י"ג – מאכלות אסורים
- ו. פיסקתא רבתי "פרה", פי י"ד – למי נתגלו טעמי "פרה"?

נספח: המצוות: גנות או חסד? (3 ש')

- א. הביקורת הנוצרית – איגרת פאולוס אל הרומאים ג', 19 – 26 : ז', 6 – 25.
- ב. משנה מכות ג', ט"ו – ט"ז – רצה הקב"ה לזכות את ישראל
- ג. שיר השירים רבה פרשה א' – מצוות כנשיקות
- ד. "אהבת עולם" – ברכה שניה לפני ק"ש בערבית

3. רמב"ם בספריו ההלכתיים: טעמי המצוות וקיום המצוות (4 ש')

- א. סוף ס' המצוות – מצוות ל"ת שס"ה – לפיכך הסתיר ה' טעמיהן"
- ב. הלי תמורה ד', י"ג – "תן לו טעם"
- ג. הלי מעילה ח', ח' – "דבר שלא ימצא לו טעם... אל יהי קל בעיניו"
- ד. הלי תשובה ג', ד' – "אע"פ שתקיעת שופר גזירת הכתוב, רמז יש בו"

4. ריה"ל, ס' הכוזרי (13 ש')

א. מאמר א'

- (1) פתיחה (חלום המלך). ל"א – מ"ב ("העניין הא-לקי")
- (2) ע"ז – ע"ט – "רשמים א-לקיים", "אוצר התרופות"
- (3) צ"ו – צ"ט – חטא העגל ופרטי המצוות

ב. מאמר ב'

- (1) כ"ה – כ"ו – טעם הקרבנות, תמימות מול התחכמות
- (2) מ"ה – נ' – יחס לפרישות והנאת הגוף

ג. מאמר ג'

- (1) ב' – ה' – החסיד בזמן הזה, תפילה שבת וחג
- (2) ו' – ח' – ברית מילה, חשיבות טעם המצוה

5. רמב"ם: מו"נ ג' (11 ש')

- א. כ"ו - לכל מצווה יש טעם
- ב. כ"ז - מטרת המצוות – תיקון נפש וגוף
- ג. כ"ט - המאבק נגד ע"ז – הסבר היסטורי למצוות
- ד. ל"א - הויכוח העקרוני של שוללי הטעם
- ה. ל"ב – יחס לקרבנות והעיקרון ההיסטורי
- ו. ל"ד – הצורך באחידות
- ז. ל"ה – מ"ט – סקירה כללית ודוגמאות

6. ס' החינוך (2 ש')

- א. מצווה ט"ז – שלא לשבור עצם מן הפסח
- ב. מצווה צ"ה – בניין בית הבחירה
- ג. מצווה ת"ל – לברך השם אחר אכילת מזון

7. חסידות: ס' התניא פרק ד' (4 ש')

8. העת החדשה [יילמד הרב קוק (חובה) ולפחות שלשה הוגים נוספים] – 25 ש'

- א. אתגר המודרניות: דוד הרטמן, **מסיני לציון**, מבוא עמ' 13 – 15
- ב. רש"ר הירש
- (1) אגרון צפון, פרקים י" – ט"ו
- (2) חורב: אהבת הריע, שבת
- ג. הרב קוק: **טללי אורות** פרקים א', ב', ד', ו', ז'.
- ד. הרי"ד סולובייצ'ק
- (1) "גאון וענוה"
- (2) "איש ההלכה" – עמ' 41 – 42 (עיסוק תורה בעוה"ז)
- עמ' 71 – 73 (תקיפות הדעת וכוחו היוצר)
- ה. ישעיהו לייבוניץ – "חינוך למצוות"
- ו. א.י. השל, **אלהים מבקש את האדם**, פרקים 33 – 34.
- ז. א. ברט, **דורנו מול שאלות הנצח**, "טועמי המצוות בדורנו"

9. מצוות ומוסר ("יילמדו לפחות שני מקורות מכל תת-פרק) – 15 ש'

א. מוסר א-לקי ומוסר אנושי

- (1) אפלטון, "אתיפרון", 9 – 10
- (2) בר' י"ח, בר' כ"ב – סדום מול העקידה
- (3) איכה רבה (בובר) פ' ג' – "חיזור אחר האומות"
- (4) בבלי שבת ל"א. – "על רגל אחת"
- (5) האדמו"ר מפאסצינה, "אש קודש", עמ' ס"ח – ס"ט
("כל אמת שנמצא בעולם הוא רק מפני שכן צוה ה'")

ב. המוסר הטבעי ומצוות

- (1) יש' נ"ח – "צום אבחרהו"
- (2) רמב"ן על בר' ו' – "חמס"
- (3) הקדמת הנצי"ב לסי' בראשית
- (4) רב קוק:
- א. אורות התורה י"ב, ב' וה' – "דרך ארץ קדמה לתורה"
- ב. אוה"ק ג', עמ' כ"ז ("יראת שמים פסולה")
- ג. "מוסר אביך" – אהבת הבריות ה', י'.

ג. המוסר בשיקול הלכתי

- (1) יומה כ"ב: - "אל תהיה צדיק הרבה"
- (2) דברים רבה פ' ה' – משה קורא לשלום

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

- (3) רמב"ם, סוף ה' עבדים ט', ח' – יחס לעבד כנעני
(4) רמב"ן, על ויקרא י"ט ב' – "נבל ברשות התורה"
(5) ר' ישעיה שפירא ("האדמו"ר החלוץ") – ועשית הישר והטוב"

ד. גבולות השיקול המוסרי בהלכה

- (1) ויקרא רבה ל"ב – ה' ינחם את הממזרים
(2) הרי"ד סולובייצ'יק – "זה סיני"
(3) דוד הרטמן
א. ראיון עם יאיר לורברבוים
ב. מסיני לציון – לקט מתוך פרק ד': "מוסר והלכה"

ה. רעיונות מרכזיים – מפורטים ברציונל ליחידה.

ו. מושגי יסוד:

- חז"ל: חוקים / משפטים, "קן ציפור, גזירות, "לצרוף הבריות"
ריה"ל: "רשמים א-לקיים", עניין א-לקי, משל "אוצר תרופות", מצוות שיכליות / א-לוקיות,
"החסיד", "גרעין הזמן ופריו".
רמב"ם: שלמות הגוף והנפש, דת הצאב"ה, מטרה ראשונה / שניה.
ס' החינוך: "אחרי המעשים..."
ס' התניא: "לבוש איברי הנפש", "צמצום", "חיבוק המלך".
רש"ר הירש: עדות / תורות וכו', "מלאכת מחשבת" (שבת)
הרב קוק: דיאלקטיקה: תיזה וכו' [מושגי רקע], "תורת התפתחות"
הרי"ד סולובייצ'יק: גאון / ענוה, נצחון / נסיגה; בדידות, אדם ראשון / שני, קהילת האמונה
י. לייבוניץ: לשמה ולא לשמה

ז. ייחודיות התוכנית

יש תוכנית המשרד בשם "טעמי המצוות" אך היחידה שלנו היא מגוונת יותר ומעמיקה יותר. היא כוללת קריאה נרחבת בס' הכוזרי ובס' מו"נ, וגם ב"טללי אורות" של הרב קוק. שאר הוגים (חוץ מס' החינוך) אינם מיוצגים בתוכנית המשרד. בתוכנית היחידה יש גישה ההיסטורית של הרמב"ם במו"נ והגישה הדיאלקטית של הרב קוק אינן מיוצגות בתוך הטקסטים.

יחידה ב' (נלמד בכיתה י"א – סה"כ: 93 ש')

א. נושא: נס וטבע

שאלות מרכזיות: מהי דרך פעולתו של ה' בעולמו – דרך חוקי הטבע או גם דרך "נס נסתר"? איך מסבירים "צדיק ורע לו" במישור הפרטי ובמישור הלאומי (השואה)? מהי התגובה הראויה לאסון? האם מותר לסמוך על הנס? כיצד יש להבין את תפילת הבקשה? האם יש ערך דתי בלימוד מדעים? כיצד מיישבים "סתירות" בין האמונה ובין ממצאי המדע המודרני?

ב. רציונל ליחידה:

את הרציונל ליחידה בכללה פרטנו במבוא. נתייחס כאן לרציונל של המבנה הספציפי של היחידה.

חז"ל: פותחים בשתי סוגיות תלמודיות בהן רואים מושגים וחילוקי דעות בנושאים הנידונים: גמול בעוה"ז, צדיק ורע לו (קידושין), "עולם כמנהגו נוהג" לעומת מעורבות נסית (ע"ז). רואים שאין דעה אחת מוסכמת בנושאים האלה בתלמוד.

רמב"ם / רמב"ן: זהו לב הקורס (60 ש') המציג זה מול זה שני מודלים ברורים והפוכים ביחס למעורבות ה' בעולמנו. החלק הראשון הוא סעיפים 1-3, בהם לגבי כל הוגה מציגים: (1) עמדתו העקרונית כלפי נס. (2) גישתו לשכר ועונש בעולם הזה ובעיית צדיק ורע לו. כאן מתחילים עם הרמב"ן למרות שהוא יותר מאוחר מבחינה כרונולוגית מפני שהוא מייצג את הגישה המסורתית המוכרת לתלמידים. הטענות הן פשוטות יחסית ולכן החומר מצומצם יותר. אחרי הצגת גישת הרמב"ן פונים לרמב"ם ומציגים את עמדתו העקרונית כלפי נס (סעי' 2) ואח"כ את המודל הפילוסופי שלו להשגחה פרטית בעוה"ז ללא הסתמכות על נס נסתר (3 א'-ב'). אנחנו מוסיפים יחידה קצרה בה נותנים בסיס לגישה משוערת של הרמב"ם לתפילת הבקשה, שוב ללא הסתמכות על נס נסתר.

החלק השני של העימות בין הרמב"ם לרמב"ן עובר ליחס למדע – שימוש במדע והבנת תוצאות הפעילות המדעית. כאן עמדת הרמב"ן היא המורכבת יותר ודורשת טיפול נרחב יותר, בהיותו יוצר מודל של אי-הסתמכות על הנס תוך אמונה שהנס הנסתר והיחס לה' אכן קובע את התוצאות ("תמים תהיה"). הפירושים השונים של הרמב"ם והרמב"ן ל"תמים תהיה" מהווים את הסיכום של העמדות העקרוניות. הדגמנו את יחסו של הרמב"ן למדע סביב נושא האסטרולוגיה מפני שהרמב"ן מתייחס אליה כמדע אמיתי, ודרכה הוא מציג את תמונת עולמו של עולם הטבע שהגויים כפופים לו לעומת עולם הנס והיחס הא-לקי הישיר המאפיין את עם ישראל. נושא היחס לאסטרולוגיה הוא גם נושא שתלמידים רבים מתעניינים בו.

משימוש במדעים עוברים ללימוד מדעים ששם עמדת הרמב"ם, המייחסת ללימוד מדעים ערך דתי רב מאוד, היא המורכבת והחדשנית, והיא גם יסודית לכל השקפתו (סעי' 6). היות והגישה הנטוראליסטית של הרמב"ם עשויה להיראות כמאוד מנוכרת מה', הוספנו את סעי' 7 ששם הרמב"ם מציג כיצד לדעתנו ניתן ליצור יחס אישי ואינטימי עם הקב"ה דרך העיון בטבע דווקא, ומהו האידיאל שלו של האיש הדתי המושלם (סוף מו"נ). במו"נ ג', נ"א-נ"ב יש דיון בחשיבות של קיום המצוות גם בדגם הפילוסופי הרמב"מי.

עת החדשה:

השגחה ושכר ועונש: הבאנו שלשה הוגים בעלי גישות שונות:

- (1) הרב סולובייצ'יק המנסה לעקוף את השאלה האמונית ולהתרכז בתגובה המעשית. אפשר לעמוד כאן על הבדלים בין מחשבת ימי הביניים ובין מחשבה מודרנית מהאסכולה הקיומית.
- (2) החזון-איש מפרט את ההשלכות המעשיות של מודל הרמב"ן תוך דגש על ההשלכות המוסריות.
- (3) ד"ר ברט – מחזיר את הדיון ל"פשט" התנ"ך, תוך הסבר רעיוני לתפיסה של "נס נסתר", והבחנה בין הגמול הלאומי וגמול הפרט כעוה"ז.

תורה ומדע:

בחרנו להציג שני הוגים ששניהם דוגלים בשילוב בין תורה ומדע שזה בודאי העמדה הנראית לתלמידינו. פרופ' יהודה לוי הוא מדעין, מה שנותן יתר תוקף לדבריו בעיני התלמידים. בפרק א' הוא מבחין בין מדע ו"מדענות" ומציג יחס של שיתוף פעולה בין תורה למדע. הוא גם מציג בבהירות את ההגדרות המודרניות של מהות "חוקי הטבע" המקילות על ההבנה שהן לא סותרות לא את האמונה בא-ל ולא את האפשרות של נס. בנספח על נסים והשגחה יש הצגה מעניינת כיצד "עקרון אי-הוודאות" יכול לאפשר "נס נסתר" מתמיד בלא "הפרה" של חוקי הטבע. הרב קוק באגרותיו נותן גם גישה עקרונית להתמודדות עם סתירות, וגם מדגים מגוון של דרכי התמודדות עם שאלת גיל העולם. בקטעים מ"אדר היקר" ו"אורות הקודש" הוא מרחיב את היריעה לכלל תמורות העולם המודרני.

ג. מטרות היחידה

(1) קוגניטיביות:

א. התלמיד ידע (מבחינת יכול לסכם מזכרונו את עיקרי הדברים):

1. את גישות הרמב"ם והרמב"ן כפי שבאות לידי ביטוי בסוגיות הבאות:
 - (א) התדירות או הנדירות של נס בעבר ובהווה.
 - (ב) מנגנון ההשגחה ושכר ועונש בעולם הזה.
 - (ג) היחס למדע וללימוד מדעיים כלליים.
 - (ד) בניית היחס האישי עם הקב"ה ומהות חוויית התפילה.

2. גישות דתיות מודרניות המשלבות בצורות שונות מרכיבים משתי הגישות הנ"ל (הרב סולובייצ'יק, החזון-איי"ש, ד"ר אהרן ברט). כמו כן ידע התלמיד גישות של הוגים דתיים מודרניים המתמודדים עם שאלות של סתירות בין תורה ומדע (הרב קוק, פרופ' יהודה לוי).

3. רקע ביוגרפי על כל הוגה והאתגרים הרוחניים של תקופתו.

4. רקע כללי על הפילוסופיה היוונית – אריסטוטלית כפי שהובנה בימי הביניים.

5. מושגים יסודיים בהגותו של כל הוגה.

- ב. התלמיד יסכם עמדה תוך ציון המקורות והטיעונים שעליהם היא מתבססת.
- ג. התלמיד יערוך השוואה בין עמדות שונות תוך ציון הדמיון והשוני.
- ד. התלמיד יתן הערכה מנומקת לגבי כוח השכנוע של הטיעונים מבחינתו האישית.
- ה. התלמיד יציג את עמדתו האישית בקצרה, וינמק אותה.

(2) ערכיות :

- א. התלמיד יבדוק את חווייתו הדתית האישית ואת השקפותיו האישיות לאור הגישות השונות שנלמדו. הוא יפתח דו-שיח חי בינו ובין ההוגים השונים ביחס למידה שכל גישה מתאימה לחווייתו ולחוויית קהילתו, ובכך תתחזק מחוייבותו הדתית.
- ב. התלמיד יתרשם באופן חיובי מהגיוון, העושר, והעומק שבתפיסות השונות במסורת היהודית ביחס לשאלות אמוניות בסיסיות של שכר ועונש, תפילה, והיחס למדע.

(3) מיומנויות :

- א. התלמיד יקרא טקסטים הגותיים של הוגים מרכזיים ויבין את הרעיונות המרכזיים שבהם בעזרת שאלות מנחות. יושם דגש מיוחד בהבנת ס' מו"נ, כתבי הרמב"ן, והרב סולובייצ'יק.
- ב. התלמיד יזהה סתירות או מתחים בין דבריו השונים של אותו הוגה, ויציע דרכים ראויות של יישוב הסתירה. במיוחד נעמוד על סתירות בתוך ס' מו"נ, ובין מו"נ לשאר חיבוריו של הרמב"ם.
- ג. התלמיד יערוך השוואה בחיבור קצר (בין חצי עמוד לעמוד) השוואה בין הוגים או סיכום של נושא במחשבת ישראל.
- ד. התלמיד יכתוב הערכה מנומקת, הן מבחינת ציון מקורות והן מבחינת ציון טעמים הגיוניים.

ד. החומר הנלמד: סה"כ 93 ש' :

חלק א', סוגיות בחז"ל – 6 ש'

- א. קידושין ל"ט, ב' (שכר ועונש) 3 ש'
- ב. ע"ז נ"ד, ב'–נ"ה, א' (עולם כמנהגו נוהג) 3 ש'

חלק ב', ימי הביניים – 60 ש'

1. הרמב"ן – נס וטבע – 8 ש'

- א. פירוש לתורה, שמות י"ג, ט"ז ("והיו לטוטפות") 3 ש'
- ב. דרשת "תורת ה' תמימה", עמ' ק"נ–קנ"ה 3 ש'
- ג. הקדמה לפירוש לס' איוב, עמ' י"ז–כ"ד 2 ש'

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

2. הרמב"ם – נס וטבע – 9 ש"י

- א. מאמר תחיית המתים – פרק ו'
ב. מו"נ ב', כ"ט
ג. מו"נ ב', מ"ח

3. הרמב"ם – גישות להשגחה – 10 ש"י

- א. מו"נ ג', י"ז-י"ח
ב. מו"נ ג', י"א-י"ב
ג. מו"נ ג', ל"ו (תעניות ותפילת הבקשה)
ד. משנה תורה, הלי תענית פ"א, ה"א-ג', הלי אבל פ"יג, ה"א-י"ב
הלי מזוזה פ"ו, ה"ג

4. הרמב"ן – היחס למדע – 5 ש"י

- א. פירוש לתורה, דברים י"ח, ט" (לא תלמד לעשות), י"ג (תמיד תהיה)
ב. תשובת הרמב"ן בעניני אצטיגנות (כתבי הרמב"ן א', עמ' שע"ח, שע"ט)
ג. "התורה לא תסמוך על הנס" – לקט מפירוש הרמב"ן לתורה – ברי ו', י"ט;
מדי א', מ"ה; במדי י"ג, ב'

5. הרמב"ם – יחס למדע – 3 ש"י

- א. משנה תורה הלי עכו"ם, פרק י"א, הלכה ח', ט', ט"ז
ב. ספר המצוות, מצוות ל"ת ל"א-ל"ב

6. היחס למדעים כלליים – 10 ש"י

- א. הרמב"ן: "תורת ה' תמימה", עמ' קנ"ה-קנ"ו
ב. הרמב"ם:
(1) פירוש למשניות, מבוא לפרק "חלק" – "ג' כתות" באגדות חז"ל
(2) מו"נ ג', י"ד (סוף)
(3) הלי יסודי התורה ד', י"ב-י"ג. הלכות תלמוד תורה א', י"א-י"ב

7. הרמב"ם: אהבת ה' ועבודתו – 15 ש"י

- א. הלי יסודי התורה ב', א-ב'
ב. מו"נ א', נ"ד
ג. מו"נ ג', נ"א-נ"ב
נ"ג-נ"ד

חלק ג': העת החדשה – 27 ש'

- א. ד"ר אהרן ברט, דורנו מול שאלות הנצח
(1) ההשגחה עמ' 142-144 ("ישכר ועונש")
(2) ההשגחה במקרא (עמ' 283-314)
- ב. החזון אי"ש, מאמר "הבטחון"
4 ש'

ג. הרב י.ד. סולובייצ'יק :

- (1) "קול דודי דופק", פרקים א'-ג' (על איוב)
5 ש'
- ד. יסודות להתמודדות עם השואה :
- (1) ס' איוב : "דגם המחאה" – פרקים י"ג (עם רש"י), ל"ח-מ"ב
2 ש'
- (2) הרב אליעזר ברקוביץ', "אמונה לאחר השואה", עמ' 3-5
1 ש'
- ה. תורה, מדע, ונס – 12 ש'
- (1) הראי"ה קוק – לקט מאמריו מספרו של שלום רוזנברג
5 ש'
- "תורה ומדע", עמ' 151-164
5 ש'
- (2) פרופ' יהודה לוי, "תורה ומדע כחכמות משלימות" פרק א'
4 ש'
- נספח על ניסים והשגחה
3 ש'

ה. רעיונות מרכזיים : מפורטים ברציונל ליחידה.

ו. מושגי יסוד :

- חז"ל : "גמול הפוך" (בעוה"ז – בברייתא), "אחר" / ר' יעקב (נכדו), "עולם כמנהגו נוהג"
"הבא לטמא פותחין לו".
- רמב"ן : ניסים נסתרים, "יעודי התורה", עמדת "חברי יואב", כישוף מול איצטגנינות,
"תמים תהיה".
- רמב"ם : "המושכל", חידוש / קדמות, סיבה טבעית, בחירת וכו' (מו"נ ב', מ"ח), ה' השקפות
בהשגחה, "שפע שיכלי", ג' סוגי צרות (מו"נ ג', י"ב), "תמים תהיה", מעשה מרכבה / בראשית,
פרדס, "לחם ובשר", אהבה / יראה, ג' כתות (פרק חלק), דרכיך / כבודך, "תארים שליליים",
חיקוי דרכי ה', משל "ארמון המלך", אהבה / עבודה שבלב, ה' דרגות שלמות.
- הרב סולובייצ'יק : איש גורל / יעוד, משל "השטיח", צידוק הדין.
- ד"ר ברט : "בריאה דינמית", חוקיות / חופש הבחירה, גמול קרוב / רחוק
- חזון-אי"ש : "בטחון", "השתדלות מותרת".
- יהודה לוי : מדע / מדענות, חוקי הסתברות, "הגבירה והרוקחות", עקרון אי-הוודאות.
- הרב קוק : "בונה עולמות ומחריבן", "נותן במשקל לרוח", המחשבה החברתית / קוסמולוגית /
התפתחותית.

ח. ייחודיות היחידה:

המוקדים של היחידה שונים מאלה בתוכנית המשרד. העיון המעמיק והרחב במו"נ, וכן בכתבי הרמב"ן הוא ייחודי. בתוך הטקסטים של תורה ומדע בחרנו רק באלה שלדעתנו יכולים להרשים את תלמידינו, ובהם לעסוק בהרחבה.

יחידה ג'

א. הנושא: גישות לא"י ולציונות

שאלות מרכזיות: מדוע חשוב ליהודי לחיות דוקא בארץ ישראל? האם אסור לגור בחו"ל? בשביל מה צריכים מדינה יהודית היום? מהי "ציונות" והאם נשאר לה עוד תפקידים? במה צריך להתבטא האופי היהודי של מדינת ישראל? מהם האתגרים הרוחניים שמדינת ישראל מציבה היום בפני היהודי הדתי?

ב. רציונל ליחידה:

את הרציונל ליחידה בכללה פרטנו במבוא. כאן נתייחס לרציונל למבנה הספציפי של היחידה:

תז"ל: לקט של מקורות בסיסיים המציגים מגוון של דעות ומושגים העולים בדיונים על ארץ ישראל והציונות בתקופות מאוחרות יותר. ישנם שלשה נושאים בסיסיים: קדושת ארץ ישראל (מקורות 1-2), איסור העליה או איסור הירידה (3-5), וחזונות של הגאולה (6-8). ימי הביניים: מוצגות ארבע עמדות מרכזיות: ריה"ל, הרמב"ם (קדושת ארץ ישראל ומצוות כיבוש וישיבה בה ומהות המשיח), הרמב"ן (מצוות כיבוש וישיבה), והתוספות ("אינו נוהג בזה"ז").

הציונות המודרנית: הרב קאלישר מדגים שינוי רוחני ביחס לגלות בקרב המחנה הדתי עוד בטרם קמה התנועה הציונית החילונית. על מנת להבין את המניעים והאופי של החשיבה הציונית החילונית בחרנו בשלש דמויות מרכזיות: הרצל, שבעצם מנותק כמעט מהתרבות היהודית המסורתית, אחד-העם המבקר את הרצל ורואה את המדינה כהזדמנות לתחיה רוחנית, וי.ח. ברנר המביע סלידה מהתרבות היהודית המסורתית ורואה בציונות אפשרות של מהפכה טוטלית. אנו דנים גם בסימנים של המשכיות של זרמים אלה במדינת ישראל היום. כללנו גם מאמר של בן-גוריון המהווה סיכום ושילוב בין השיטות.

התשובה החרדית: הרב וסרמן מביע בבהירות וחריפות מדוע הרבה יהודים יראי-שמים סלדו מהציונות. הרבי מסאטמאר מדגים דוגמה חריפה של שלילת כל שלטון יהודי עד בוא המשיח. הרבי מלובביץ' דווקא רואה חיוב בקום המדינה, אך מתנגד לכל משמעות משיחית. הצגת עמדות שונות מראה לתלמידים שהציבור החרדי אינו מונוליתי בנושא.

הציונות הדתית: היות שבית ספרנו ותלמידינו עפ"י רוב מזדהים עם הזרם הזה אנו נקדיש לו טיפול פרטני יותר, כולל פרקים על התמודדות עם אתגרים חדשים שעלו עקב קום המדינה וקיבוץ גלויות. הרציונל הכללי לתוספת זו מצוי בסעיף ד' (החומר הנלמד) בסוף פירוט היחידה.

א. היעד של מדינת ישראל – הבאנו שלש "אסכולות" – הרב קוק ובנו המתארים מהלך של גאולה ושל איחוד "האידיאות". הרב ריינס ההולך בעקבות הרצל ורואה במדינה מקלט פוליטי בלבד. והרב סולובייצ'יק הוראה במדינה הזדמנות לגאולה, ודבר האמור לקדם את כבוד היהדות והעם היהודי בעולם.

ב. יחס לחילוניות ולחילוניים – נושא שמאד מעסיק את תלמידינו. כאן יש מקורות משלימים יותר מאשר ויכוחים. הרב קוק נותן את התשתית של ראיית אנרגיות חיוביות גם בפורקי עול ודרישה שנלמד לדבר איתם בשפה רוחנית משותפת. בקטעים "מאורות התחיה" הרב מדבר על חיוניות ההידברות וההבנה בין "שלוש המחנות" ועל הצורך לשלב יחד יהודים מכל הגוונים. הרב סולובייצ'יק נותן דוקא יחס יותר זהיר ומסוייג לנושא השיתוף עם העולם הלא דתי. הרב עמיטל נותן מקורות הלכתיים חשובים על מעמד החילוני בימינו והיחס אליו.

ג. מדינה יהודית ודמוקרטיה

שתי גישות עקרוניות כלפי חשיבות החקיקה הדתית והיקפה: הגישה הקלאסית של המזרח"י (וראפטיג, שרגאי), וגישה חולקת מכיוון "מימד" (אחיטוב). מצויות גם דעות של מלומדים חילוניים על אפשרות השילוב בין "מדינה יהודית" ו"דמוקרטיה" (ברק, אבינרי, גבזון).

ד. צבא ומוסר

יחידה חשובה במיוחד לקראת השירות בצה"ל. לאחר הצגת עמדה עקרונית על חובות המוסר היהודי בלחימה (הרב גורן) מוצג ויכוח בשאלת המקום לאינטואיציות מוסריות פנימיות של האדם והצורך לנטרל אותם (הרב קטן) או דוקא להיות קשוב להם (הרב אבינרי, הרב ליכטנשטיין, הרב קוק). הרב אריאל מציג עמדה מאוזנת ומורכבת ביחס להתנגשות אפשרית בין פקודות הצבא ובין הצו ההלכתי, נושא שחזר לאקטואליות חריפה בשנים האחרונות.

ג. מטרות היחידה:

(1) קוגנטיביות

א. התלמיד ידע (מבחינת יכולת לסכם מזכרונ את עיקרי הדברים):

1. גישות מרכזיות להבנת משמעות קדושת ארץ ישראל, החובה לשבת בה, והיחס לגולה, כפי שבאו לידי ביטוי בספרות המקרא, חז"ל, והגות ימי הביניים (ריה"ל, רמב"ם, רמב"ן).

2. גישות שונות למשמעותה של הקמת מדינה יהודית עבור היהדות כפי שבא לידי ביטוי אצל אישים ואסכולות מרכזיים מזמן תחילת תנועת שיבת ציון המודרנית ועד ימינו. הגישות תייצגנה את הציונות החילונית (הרצל, אחד העם, ברנר, ד. בן-גוריון), הציונות הדתית (הרב קאלישר, הרב ריינס, הרב קוק, הרב סולובייצ'יק), ואת הדתיות האנטי-ציוניות (הרבי מסאטמאר, הרב ווסרמן).

3. התלמיד ינתח את ההשלכות של כל גישה לגבי שאלות מודרניות אישיות וחברתיות (כגון: שרות בצה"ל, התיישבות בכל חלקי ארץ ישראל, יחס לציבור החילוני והחרדי, יחס ליהדות הגולה, אופיה הייחודי של מדינת ישראל וכו').
4. רקע ביוגרפי על כל הוגה והאתגרים הרוחניים של תקופתו.

ב. התלמיד יסכם עמדה תוך ציון המקורות והטיעונים שעליהם היא מתבססת.
ג. התלמיד יערוך השוואה בין עמדות שונות תוך ציון הדמיון והשוני.
ד. התלמיד יתן הערכה מנומקת לגבי כוח השכנוע של הטיעונים מבחינתו האישית.
ה. התלמיד יציג את עמדתו האישית בקצרה, וינמק אותה.

(2) ערכיות:

א. התלמיד יבדוק את השקפותיו האישיות לאור הגישות השונות שנלמדו. הוא יפתח דו-שיח חי בינו ובין ההוגים השונים ביחס למידה שכל גישה מתאימה לחווייתו ולחויית קהילתו, ובכך תתחזק מחוייבותו לארץ ישראל ולציונות הדתית.
ב. התלמיד יתרשם באופן חיובי מהגיוון, העושר, והעומק שבתפיסות השונות במסורת היהודית ביחס לא"י וקדושתה, וביחס לאפשרות של תחיה יהודית במדינת ישראל של היום.

(3) מיומנויות:

א. התלמיד יקרא טקסטים הגותיים של הוגים מרכזיים ויבין את הרעיונות המרכזיים שבהם בעזרת שאלות מנחות.
ב. התלמיד יזהה סתירות או מתחים בין דבריו השונים של אותו הוגה, ויציע דרכים ראויות של יישוב הסתירה.
ג. התלמיד יערוך בחיבור קצר (בין חצי עמוד לעמוד) השוואה בין הוגים או סיכום של נושא במחשבת ישראל.
ד. התלמיד יכתוב הערכה מנומקת, הן מבחינת ציון מקורות והן מבחינת ציון טעמים הגיוניים.

ד. החומר הנלמד (סה"כ: 93 שעות)

חלק א': ארץ ישראל במקורות חז"ל – 9 ש'

1 ש'	1. משנה כלים א, א'-ו'; ספרי דברים פ'
1 ש'	2. ספרי דברים פס' מג-מד
2 ש'	3. כתובות קי:-קיא.
1 ש'	4. תוספתא ע"ז, פ"ה, ה"ב
0.5 ש'	5. ב"ק פ', שו"ע או"ח ש"ו, י"א
2 ש'	6. סנהדרין צ"ז:-צ"ח.

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

7. "הקץ" – משנה סוטה ט', ט"ו; ירושלמי ברכות א', א'; מכילתא "שירה"
פתיחא (בני אפרים), סנה' צ"ב: 1 ש'
8. שיבת ציון בתפילה 0.5 ש'

חלק ב': ארץ ישראל במקורות ימה"ב / מצוות יישוב א"י – 15 ש'

1. ריה"ל, ספר הכוזרי מאמר ב, ז-כד 4 ש'
מאמר ה, כב- סוף הספר
2. רמב"ם 5 ש'
משנה תורה, הלי תרומות א, 1-9
הלי בית הבחירה, ב', 1-4
ו', 11-16
הלי מלכים, פרקים ה', י"א, י"ב
3. רמב"ן 5 ש'
תוספות לס' המצוות, מ"ע ד'
שם, "מגילת אסתר"
פירוש לתורה, במדבר לג, 23
4. תוספות כתובות ק"י: ד"ה הוא אומר לעלות 1 ש'

חלק ג': החזרה לא"י והתחייה הלאומית – 15 ש'

1. הרב קאלישר, "דרישת ציון" 2 ש'
מתוך א. הרצברג, הרעיון הציוני, י-ם תש"ל
2. ב.ז. הרצל, מדינת היהודים, י-ם תשל"ב, לקט 4 ש'
3. אחד העם, בשר ורוח / מדינת היהודים וצרת היהודים /
שלילת הגלות, מתוך א. הרצברג, הרעיון הציוני 4 ש'
4. י.ח. ברנר, לבריור העניין, תרע"ד 3 ש'
5. דוד בן-גוריון, ציווי המהפכה היהודית, מתוך
א. הרצברג הרעיון הציוני, י-ם תש"ל 2 ש'

חלק ד': התגובה הדתית האנטי-ציונית – 8 ש'

1. הרב אלחנן וסרמן, עקבתא דמשיחא, מתוך קובץ מאמרים 3 ש'
2. הרב י. טייטלבוים, האדמו"ר מסטמר,
מתוך ההקדמה ליואל משה 3 ש'

3. הרב מ.מ. שניאורסאהן, האדמו"ר מלובביץ', הגדרה הלכתית של 2 ש'
תקופתנו, מתוך, דעת תורה בעניני המצב בארץ הקודש, קרית גת, תשל"ט

חלק ה': הציונות הדתית ואתגריה –

1. מהו היעד של מדינת ישראל? 19 ש'

א. הראי"ה קוק, "למהלך האידיאות בישראל", מתוך אורות 5 ש'

"ארץ ישראל", מתוך אורות 2 ש'

ב. הרב צ"י קוק, "קדושת עם הקודש על אדמת הקודש", 2 ש'

מתוך הציונות הדתית והמדינה, י' תירוש (עורך) י-ם תשל"ח

ג. הרב יצחק יעקב ריינס: 3 ש'

"הרב ריינס והרב קוק – שתי גישות לציונות"

(מאת ד"ר מיכאל נהוראי)

"ארץ ולאומיות – הרב ריינס והדור הראשון של "המזרחיים"

(מאת דב שוורץ, ארץ הממשות והדמיון, תשנ"ז – עמ' 24-27)

ד. הרב י.ד. סולובייצ'יק, "קול דודי דופק", י-ם תשמ"ח 5 ש'

ה. הרב כלפון הכהן, "גאולת ישראל", מאמר "הרגש הלאומי" 2 ש'

2. היחס אל החילונים ולחילוניות – 11 ש'

א. הרב קוק, "הדור", מתוך "עקבי הצאן" 5 ש'

אורות התחיה סי' י"ח, מ"ג-מ"ד, מתוך אורות 1 ש'

ב. הרי"ד סולובייצ'יק, החרב המתהפכת ושני הכרובים (חמש דרשות) 2 ש'

ג. הרב י. עמיטל, "מעמדו של היהודי החילוני בימינו", 3 ש'

מתוך ממלכת כהנים וגוי קדוש, עמ' 332-342

3. מדינה יהודית ודמוקרטיה – 5 ש'

א. ד"ר זרח ורהפטיג, "מדינת ישראל כמדינה יהודית",

מתוך הציונות הדתית והמדינה, עמ' 211-216

ב. ש.ז. שרגאי, "דת ומדינה לפי יסודות הציונות הדתית", מתוך הנ"ל,

עמ' 220-221

ג. יוסקה אחיטוב, "לקראת ציונות דתית אחרת", דיעות גיליון 2, עמ' 5-8

ד. המכון לדמוקרטיה: רב-שיח ציבורי: מדינת ישראל כמדינה יהודית

ודמוקרטיה (תשנ"ז): אהרן ברק, שלמה אבינרי, רות גביזון (עמ' 8-15, 36-49)

4. השימוש בכח – צבא ומוסר – 11 ש'

- א. הרב שלמה גורן, "מוסר הלחימה לאור ההלכה",
משיב מלחמה כרך א', עמ' ג'ו', י"ד-ט"ו, כ"ו-כ"ט 3 ש'
- ב. הרב יואל קטן, "אתם קרויים אדם", מתוך עוז כרך א', עמ' 291-295 2 ש'
- ג. הרב שלמה אבינר, "טוהר הנשק", מתוך עוז כרך א', עמ' 267-278 1 ש'
- ד. הרב אהרן ליכטנשטיין, "הלכה והלכים כאושיות מוסר",
מתוך ערכים במבחן מלחמה, עמ' 20-24 2 ש'
- ה. הרב קוק, אוה"ק כרך ג' "ראש דבר" סי' ט"י-י"א 1 ש'
- ו. הרב יעקב אריאל, "הפרת פקודה משום מצוה או שיקולים מוסריים",
תחומין כרך ד', עמ' 173-174, 178-179 2 ש'

ה. רעיונות מרכזיים – מפורטים ברציונל.

ו. מושגי יסוד

- חז"ל – קדושת מצוות / קדושה סגולית, "הציבי ציונים", ג' שבועות, "קץ מגולה", "דחיקת הקץ", "בעתה אחישנה", "קמעא קמעא", "עקבתא דמשיחא".
ריה"ל: משל הכרם, "צפצוף הזרזיר".
רמב"ם: עולי מצרים / עולי בבל, קדושה ראשונה / שניה, קדושת שכינה, מלחמת מצוה / רשות.
רמב"ן: כיבוש וישיבה, מצוות עשה בכל דור.
הרב קאלישר: גאולה דרך הטבע.
הרצל: שאלת היהודים, האנטישמיות החדשה, צ'רטר, דגל שבעת הכוכבים.
אחה"ע: צרת היהודים / היהדות, צרה פיסית / מוסרית, מרכז תרבותי, חומה ישנה / חדשה, "שלילת הגלות", אוטונומיה בגולה, בשר / רוח.
ברנר: עם נבחר, עם ככל העמים, מרטירולוגיה, מושבי פועלים.
בן-גוריון: שינוי הגורל, ג' תביעות.
הרב וסרמן: חבלי משיח, "היו לא תהיה", "בעקבי הצאן", מדיניות הגלות, ע"ז וע"ז בשיתוף.
הרב מסאטמאר: ג' שבועות, "מעשה שטן", מינות.
הרבי מלובביץ': פסק דין הרמב"ם על משיח, גאולה כהרף עין, אתחלתא דגאולה, עצמאות.
הרב קוק: אידיאה א-לקית / לאומית / דתית, "איש רב-פעלים מקבציאל", אבות / בנים, הכובש / הישר, ג' מחנות, קדושה סגולית, מוסר טבעי.
הרב צבי-יהודה קוק: אתחלתא דגאולה, "כוחי ועוצם ידי", קדושה עובדתית, קידוש ה' בבנין מלכות ישראל.
הרב סולובייצ'יק: "החמצת השעה", "יו' דפיקות", ברית גורל / ייעוד, מחנה / עדה, מילה / טבילה.

ז. ייחודיות היחידה :

היחידה היא בהיקף הרבה יותר גדול מתכנית המשרד וכולל זרמים (גישות חילוניות, חרדיות וגישת הרב ריינס) שלא כלולים שם. כל הפרק על אתגרי מדינת ישראל היום אינו מופיע בתכנית המשרד.

יחידה ד'

א. הנושא: גישות לאמונה

שאלות מרכזיות: האם אפשר להוכיח את קיום הבורא או לשכנע אדם שאינו מאמין? האם עדיפה אמונה מנומקת או תמימה? כיצד מגיעים לעמדה אמונית? מה צריך להיות היחס לספקות באמונה?

ב. רציונל למבנה היחידה

את הרציונל ליחידה בכללה פירטנו במבוא. כאן נתייחס לרציונל הספציפי של מבנה היחידה.

מקרא / חז"ל: יחידה קצרה על גישות לביסוס אמונה במקרא (היסטוריה, פלאי הטבע), וגם תיאורים מנוגדים לדרכו של אברהם לאמונה בהגות חז"ל – ההתייחסות להגעה לאמונה של אדם הגדל בתרבות נכרית, מחוץ לכל מסורת.

האסכולה השכלתנית: (רס"ג, בחיי, רמב"ם) – הטיעון שניתן להוכיח את עיקרי האמונה על בסיס ראיות טבעיות או הגיוניות כלל-אנושיות ("המושכלי"). דיון עקרוני על היחס בין חקירה חופשית ובין נאמנות למסורת תוך ויכוח בין רס"ג לרמב"ם. הצגת שתי הוכחות לבריאה ע"י בחיי (סופיות הזמן, ו"משל הדיו"). סגנונו ודרכו של הרמב"ם בויכוח נגד קדמות העולם כדגם לאידיאל שלו של החקירה החופשית (מבלי להכנס לתוכן האריסטוטלי של הראיות). גם משווים את תיאור הרמב"ם על אברהם לזו של ריה"ל, וזיקתם למדרשי חז"ל.

האסכולה ההיסטורית: (ריה"ל, רמב"ן) – ביקורת ריה"ל על חולשת ההוכחות הפילוסופיות והסתמכותו על העדות היסטורית של נסים והתגלות. התפקדי החיובי שיש לחקירה בבירור האמונה אך מגבלותיה בביסוסה. התיאור של אברהם כחוה חוויה ישירה של ה' בניגוד להיקש ההגיוני, וההבדל בין "א-לקים", ו"ה".

הרמב"ן מחזק את ריה"ל בהצביעו על המשך ההיסטוריה של עם ישראל כאימות מדויקת של נבואות עתיקות. ד"ר ייבין ממשיך קו זה בתקופה המודרנית וניתן ללמוד את מאמרו בסמוך לרמב"ן כעין "מכה בפטיש".

רבי נחמן: ניתן לזהות בסיפור "החכם והתם" התייחסות וביקורת הן על הרמב"ם והן על ריה"ל. יש כאן דגש על אופי ובמקום דיון על סוג הראיות יש אידיאל של "תמימות". הסיפור "ממלך ענו" מגלה את המורכבות והביקורתיות של רבי נחמן כלפי העולם הדתי ומאזן את האידיאל ה"יתמים" של סיפור "על חכם ותם". נראה לנו חשוב מאוד שתלמידינו ייחשפו הן לסגנונו המיוחד והן לתוכן הייחודי של רבי נחמן.

הרב קוק: אמונה כטבעית לאדם והנובעת מ"צלם א-לקים" שבו. ב"ייסורים ממרקים" הרב נותן פירוש מקורי לכפירה, ומבהיר כיצד יש לגשת ללימוד האמונה.

חזון-א"ש: אמונה כ"תכונה עדינה בנפש", כמבט על החיים המשפיע על הרגש, הדעת, והמוסר. התפעלות מהטבע כבסיס לאמונה מבחינה חוייתית.

מרטין בובר: הגדרה לאמונה כ"פתיחות לרו" שבחיים, ותשובה לנוער שהם ביקורתיים כלפי הדת הממוסדת. גישה זו עשויה לעניין תלמידים שאינם מתחברים לגישות מסורתיות יותר.

"לייבוויץ": אמונה כהכרעה ערכית, ובתור זו כתכלית בפני עצמה שאינה קשורה לערכים אחרים. אמונה כדבר בלתי-תלוי בתהפוכות ההסטוריה או הגול האישי. יש תלמידים שדוחים גישה זו בשתי ידיים – ואחרים שמתחברים לזה מאוד.

איינשטיין: קטע קצר המדגיש את ה"חוויה הדתית" בגילוי הסדר בקוסמוס.

הרב סולובייצ'יק: דיון בחוויית האמונה כתחושת קירוב וריחוק. הצגת האמונה כדבר כלל אנושי שלא איבדה את מרכזיותה גם בעידן המדע המודרני. האמונה מאז קאנט כחוויה מיידית ולא הסקת מסקנות. כיצד ההלכה והמצוות מפגישות את האדם עם נוכחות ה'.

הרב א. י. השל: תיאור של פתיחות לאמונה המבוססת בעיקר על חווית הפרט. על האדם להיפתח לחוויית הפליאה והמסתורין ביקום, ומתוך כך הוא מרגיש שהעולם מלא משמעות ושמהו נדרש ממנו נוכח משמעות זו. האמונה היא נאמנות לחוויות החולפות הללו, ורצון לחיות חיים בהתאם לשגב שהאדם חש באותם רגעי תובנה עמוקה. חוויה אישית זו היא הנותנת את הבסיס לפנייה למקורות כדי לקבל הדרכה רוחנית מהמומחים – הנביאים והחכמים.

כללית: בעת החדשה יש דגש על חוויה יותר מאשר על הוכחה. מטרתנו היא להציג מגוון מעניין של הוגים ודעות כדי שהתלמיד יתרשם שחווית האמונה היא עשירה ומורכבת ולא פשטנית וילדותית.

ג. מטרות היחידה

(1) קוגניטיבית:

א. התלמיד ידע (מבחינת יכולת לסכם מזכרונו את עיקרי הדברים):

1. עמדות והשקפות מרכזיות של כל הוגה ביחס למקורו וביסוסו של האמונה.
2. רקע ביוגרפי על כל הוגה והאתגרים הרוחניים של תקופתו.
3. רקע כללי על התפתחות הפילוסופיה הדתית מיוון הקלאסי דרך כאלאם ועד לרמב"ם (קוויים כלליים), והן על התמורות של יום, קנט, קירקגור, וניטשה (כללי בלבד).
4. מושגים יסודיים בהגותו של כל הוגה.

ב. התלמיד יסכם עמדה תוך ציון המקורות והטיעונים שעליהם היא מתבססת.

ג. התלמיד יערוך השוואה בין עמדות שונות תוך ציון הדמיון והשוני.

ד. התלמיד יתן הערכה מנומקת לגבי כוח השכנוע של הטיעונים מבחינתו האישית.

ה. התלמיד יציג את עמדתו האישית בקצרה, וינמק אותה.

(2) ערכיות:

א. התלמיד יבדוק את חווייתו הדתית האישית ואת השקפותיו האישיות לאור הגישות השונות שנלמדו. הוא יפתח דו-שיח חי בינו ובין ההוגים השונים ביחס למידה שכל גישה מתאימה לחווייתו ולחוויית קהילתו, ובכך תתחזק מחוייבותו הדתית.

ב. התלמיד יתרשם באופן חיובי מהגיוון, העושר, והעומק שבתפיסות השונות במסורת היהודית ביחס למקורות האמונה, חווייתה וביסוסה.

(3) מיומנויות:

א. התלמיד יסכם את הטקסטים ההגותיים של הוגים מרכזיים ויבין את הרעיונות המרכזיים שבהם בעזרת שאלות מנחות.

ב. התלמיד יזהה סתירות או מתחים בין דבריו השונים של אותו הוגה, ויציע דרכים ראויות של יישוב הסתירה.

ג. התלמיד יערוך השוואה בחיבור קצר (בין חצי עמוד לעמוד) בין הוגים או סיכום של נושא במחשבת ישראל.

ד. התלמיד יכתוב הערכה מנומקת, הן מבחינת ציון מקורות והן מבחינת ציון טעמים הגיוניים.

ד. החומר הנלמד (סה"כ 92 ש')

חלק א' – הרקע במקרא ובחז"ל – 6 ש'

1. המקרא - ברי' ט"ו (והאמין בה') -

שמות פרקים י"ד, י"ט, כ'

דברים פרקים ד', ה', ו'

ישעיהו פרק מ"ד

3 ש'

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

2. חז"ל – מדרשים על דרכו לאמונה של אברהם אבינו (בי"ר ל"ט, א'; ס"א, א') ש' 3

חלק ב' – ימי הביניים – 43 ש'

1. רס"ג, ס' אמונות והדיעות – 6 ש'

הקדמה סעי' ו' – חקירה שיכלית ואמונה ש' 4

סעי' ז – סיבות לכפירה ש' 2

2. רבינו בחיי, ס' חובות הלבבות (מהד' קפאח) – 9 ש'

א. הקדמה עמ' א'–י"ג ש' 3

ב. שער היחוד (מחקר ואמונה) ש' 4

ג. שער הבחינה (התבוננות בטבע כמקור לאמונה) ש' 2

3. ריה"ל, ס' הכוזרי – 13 ש'

מאמר א' :

א'–כ"ה ש' 8

ס'–ס"ז ש' 2

פ"ח–פ"ט ש' 1

מאמר ד', ט"ז–י"ז (על אברהם) ש' 2

4. רמב"ם – 11 ש'

1. הלי' יסודי התורה פרקים א'–ד' ש' 1

2. הלי' עכו"ם פרק א' ש' 2

3. מו"נ חלק א', ע"א ש' 3

חלק ב', א', י"ג–י"ז, (סקירה כללית) ש' 3

כ"ג–כ"ה (כ"ד רק הסוף) ש' 2

5. רמב"ן – 4 ש'

1. פירוש לויקרא כ"ו, ט"ז (אף אני אעשה זאת לכם) ש' 1

2. פירוש לדברים ל"ב, מ' (כי אשא אל שמים ידי) ש' 2

חלק ג' – העת החדשה – 43 ש'

1. רבי נחמן מברסלב - סיפור "החכם והתם" ש' 5

סיפור "ממלך ענו"

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

2. הרב קוק :

- א. מאמר "קרבת א-לקים" (מתוך מאמרי הראי"ה א') ש' 4
ב. "יסורים ממרקים" (מתוך "אורות", עמ' קכ"ד-קכ"ט ש' 8
4. ד"ר יהושע ייבין, "בשבילי אמונת ישראל"
א. "איהו קשוט ונביאוהי קשוט" (עמ' א'-ט"ו) ש' 2
5. מ. בובר, "דיעותיו הקדומות של הנוער"
ש' 3

6. י. לייבוביץ' :

- א. "אברהם ואיוב", מתוך "יהדות, עם יהודי, ומדינת ישראל" עמ' 392-397 ש' 3
ב. "ניסים ואמונה", מתוך "אמונה, הסטוריה, וערכים" עמ' 65-66 ש' 1
ג. "לשמה שלא לשמה ב'", מתוך "אמונה הסטוריה וערכים", עמ' 49-50 ש' 2
7. אלברט איינשטיין, "דתיות המחקר", מתוך "שבילי האמונה בדור האחרון"
ש' 1 עמ' 109-110
8. הרב י.ד. סולובייצ'יק, "ובקשתם משם" עמ' 117-137 (מתוך "איש ההלכה,
ש' 7 גלוי ונסתר")
עמ' 117-127 ש' 4
עמ' 127-137 ש' 3
9. הרב אברהם יהושע השל, "אלהים מבקש את האדם", עמ' 22, 25-28,
ש' 7 37, 39-40, 83-87, 105-106, 122-123, 129-131.

ה. רעיונות מרכזיים – מפורטים ברציונל ליחידה.

ו. מושגי יסוד :

- רס"ג – "משל שוקל המטבעות", חקירה / מסורת.
ר' בחיי – "כתוב / מסור / מושכל", "חובות איברים / לבבות", משל גובה המס, משל העורים
(שער יחוד ב'), משל הדיו, "מורכב", "מחודש".
רמב"ם – כאלאם, ג' גישות לבריאה, הוכחה / סבירות.
ריה"ל – דת הפילוסוף, משלי מלך הודו, א-לקים / ה'.
רמב"ן – אין מושגים ייחודיים בקטעים.

בית הספר התיכון התורני-ניסויי
של מכון שלום הרטמן
ע"ש צוריאל סמית

ר' נחמן – "בעל שם", "טאויל", "פורטראט"
רב קוק – "צלם א-לקים", "עצמיות"
חזון-א"יש – "תכונה עדינה בנפש"
בובר – דעה קדומה, "פתיחות לרז", "זולתי קול"
לייבוויץ – "לשמה", פונקציות אנושיות, הכרה / הכרעה (מדע / ערך)
ייבין – משל הקוביות
הרי"ד סולובייצ'יק – טרנצנדנטי, אונטולוגי, קאנט
השל: פליאה, משמעות, יראה, חוויה, תובנה

ז. ייחודיות היחידה

חוץ מרס"ג וריה"ל הקטעים ביחידה אינם מופיעים בתוכנית הרגילה. הם מהווים טקסטים הדורשים העמקה ומציגים גיוון רחב מאוד מבחינה מחשבתית. גם החומר בריה"ל מוצג בהיקף רחב יותר ומעמיק יותר.